

Két évtized birtokkoncentrációs folyamatainak vizsgálata Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében

CZIMBALMOS RÓBERT – KOVÁCS GYÖRGYI – FEHÉR ALAJOS

Kulcsszavak: birtokszerkezet változás, vidéki foglalkoztatás, multifunkcionalitás, diverzifikáció

JEL-kód: Q12, Q15, R11

ÖSSZEFOGLALÓ MEGÁLLAPÍTÁSOK, KÖVETKEZTETÉSEK, JAVASLATOK

Az Európai Unió és hazánk mezőgazdaságában az elmúlt évtizedek jellemző tendenciája volt a gazdaságok számának csökkenése, az egy gazdaságra jutó földterület folyamatos növekedése. Uniós csatlakozásunk óta a birtokkoncentráció még hangsúlyosabban van jelen. A tendenciát jól jelzik a 2010. és a 2020. évi Általános Mezőgazdasági Összeírások ide vonatkozó adatai. A 2010-es adatok szerint, a magyar mezőgazdasági művelés alatt álló terület több mint kétharmada a termelők alig 2,5 százalékának használatában volt. Ezt az országos tendenciát erősítette meg az 1997-2018 közötti időszakban, Jász-Nagykun-Szolnok megyében végzett kérdőíves felmérés-sorozatunk. A megyei és települési szintű vizsgálatainknál is az országos tendenciákkal találkoztunk, hasonló arányt tapasztaltunk, ez 2020-ra sem változott. Egy átrendeződés történt a nagy területtel rendelkezők méretkategóriáiban. A 300-500 és az 500-1 000 hektáros méretkategóriákban jelentősen emelkedett a földterület és a gazdaságok száma is, míg ebben a két legnagyobb méretkategóriában csökkent a földművelők száma és az általuk művelt terület is. Tulajdonképpen a most érvényben lévő támogatáspolitikához alkalmazkodott a gazdatársadalom: területeik szétदारabolásával, a tulajdonjogok szétírásával próbálták maximalizálni az elérhető támogatásokat. Fontos megjegyezni, hogy a „Földet a gazdáknak” kormányzati program keretében, 2015-2016 között újabb, mintegy 8 600 hektár – eltérő minőségű és méretű – addig bérelt, állami tulajdonú földrészlet került a gazdák tulajdonába. Azonban ez az állami lépés sem tudta csökkenteni a folyamatos birtokméret növekedést. A JNSZ vármegyében végzett kérdőíves felmérés-sorozatunk nagyban segítette a birtokkoncentráció mértékének, sajátosságainak, a farmdiverzifikáció és a multifunkciós mezőgazdaság feltárását, ugyanakkor elemeztük a terület- és tőkekoncentráció negatív és pozitív hatásait. Megfogalmazott hipotéziseink igazolódtak, összefoglalóan megállapítható, hogy egy folyamatos tőke- és birtokkoncentrációs folyamat eredményeképpen, a közepes- és nagy gazdaságok folyamatosan erősödtek, a növénytermesztés túlsúlyba kerülésével a gépesítettség és a termelékenység jelentősen növekedett, míg a foglalkoztatottság csökkent. A farmdiverzifikációs folyamatok sajnálatosan az általunk elvárt szint alatt maradtak. Ebből a három évtized alatt kialakult csapdahelyzetből a gazdatársadalom számára a kitörést az ágazatok közötti torz egyensúly helyreállítása, javítása, a diverzifikáció és az Unió által is támogatott ökológizálódás arányának növelése jelentheti. Kérdéses ugyanakkor, hogy a következő támogatási ciklusban bevezetésre kerülő, méretkategóriáktól függetlenített, a hatékony gazdálkodást célzó támogatások elérik-e a kitűzött célt, vagy tovább gerjesztik a birtokkoncentrációt.

IRODALMI ÁTTEKINTÉS

A rendszerváltás óta eltelt évtizedek alatt a magyar gazdaságszerkezet által bérlet, illetve a saját mezőgazdasági területek mérete folyamatosan növekedett. A 2004-es uniós csatlakozás után ez a jelenség tovább gyorsult. Az Unióban a nagyobb múlttal rendelkező családi gazdaságok, vállalkozások esetében a földterület koncentrációja, a gazdaságok számának folyamatos csökkenése egy régóta tartó és egyre gyorsuló folyamat. A finnnek például a csatlakozás után (1995) a gazdaságok átlagterülete 22,8 hektár volt, ez 2001-re 29,1 hektárra növekedett. A földbirtokok méretkategóriájában lejtárszódo folyamatok mintha a magyar földbirtok átrendeződésének „előfelvonása” lett volna: az 1995-ös uniós csatlakozásuk bázisában a 10 hektár alattiak aránya 21 százalék volt, a 10,1–30 hektár közötti területtel rendelkezők aránya 44 százalék, míg a 30 hektár feletti birtokokkal rendelkezők részesedése 35 százalék volt. Az utóbbiak aránya 77 százalékra nőtt az ezredfordulóra, míg a legkisebbek aránya 40 százalékkal csökkent. Hasonló változások jellemezték a svéd birtokstruktúrát is. A 2007. évben végzett gazdaságszerkezeti összeírás és a 2010. évi Farm Structure Surveys között 14 százalék volt a gazdaságok számának csökkenése az EU 28-ban. Nagyon sok agrárközgazdász a kisméretű farmok eltűnését jósolja. Ezt erősíti az EUROSTAT 1990–2013 közötti adatbázisa is, mely szerint a legnagyobbaknál, így a németeknél 79 százalékkal, az olaszoknál 64 százalékkal(!) csökkent a családi gazdaságok száma. A legalacsonyabb, 32 százalékos csökkenést a franciáknál mérték. Az ezredforduló első 13 évében mintegy négymillió gazdaság szűnt meg Európában (Agatha et al., 2016)! A döbbenetes nyugat-európai számok mellett a magyarországi adatok sem jobbakk: a 2000–2010 közötti időszakban, az ÁMÖ adatbázisa szerint, az egyéni gazdaságok száma 41 százalékkal csökkent (Valkó és

Kincses, 2014). Az Unió KAP politikája, ezen belül a magyar kormányzat is a rendelkezésükre álló eszközrendszerekkel (rendeletek, törvények és támogatáspolitikák) próbálják ezt a koncentrációt lassítani, egyelőre sikertelenül. A magyarországi birtokstruktúráról, birtokrendezésről és birtokkoncentrációról átfogó képet ad az AKI tanulmánya (Biró et al., 2004). A KSH adatai szerint, az utóbbi húsz év alatt a mezőgazdaság részaránya a magyar nemzetgazdaságban folyamatosan csökkent: a bruttó hozzáadott érték a termelésben, a beruházásban és a foglalkoztatásban a 2000. évi 5,8, 4,7 és 6,6 százalékról 2020-ra 4,1, 4,3 és 4,6 százalékra esett (KSH, 2020). Popp szerint, a KAP nem akadályozta meg a gazdák elvándorlását a mezőgazdaságból, az általa nyújtott támogatások legtermelékenyebb és magas technológiai színvonalú gazdaságoknak kedvezett, amelyek fokozatosan felváltották a műszaki fejlesztés és az intenzív termelés előnyeit kihasználni nem képes kisbirtokokat. Idézve a szerzőt: „...a gazdák számát és az összes foglalkoztatottakhoz viszonyított arányát a modern társadalomban mindinkább a mezőgazdaságon kívüli jövedelemszerzési lehetőségek határozzák meg. Leginkább azok a gazdák hagyják el a mezőgazdaságot, akik a legképzettebbek, és vonzó munkalehetőséget találnak az agrárszektoron kívül. (Popp, 2014)”

Honnan is indult a magyarországi birtok- és tőkekoncentráció a múlt század kilencvenes éveiben? A privatizációs folyamatok lezárulásával az akkori földtulajdon szerkezetét a kisgazdaságok túlsúlya jellemezte. Az öt hektárnál kisebb birtokok a terület 40 százalékat, a 10 hektárnál kisebb gazdaságok az összes gazdaság közel hatvan százalékat jelentették (Burgerné, 1996). A felaprózott birtokstruktúra következményeként a tulajdon és a földhasználat, ezzel együtt az üzemszervezés szerkezete az évtized első két harmadában csak kevésbé fedte egymást. A mezőgazdasági területek majd kétharmadát bérelt földként használták.

Az 50 hektár feletti gazdaságok sem tudtak kiterjedtebb földtulajdonhoz jutni és a művelésükben levő földek kétharmadát bérelték, ami jelentősen növelte termelési költségeiket (Harcsa, 1995, Harcsa és Kovách, 1996). Ebből a starthelyzetből jutunk el az ezredfordulóig; ezt a még most is tartó időszakot az egyre erőteljesebb földterület koncentráció (földbérlet, vásárlás és e kettő kombinációja) jellemezte. Fontos kiemelni, hogy a támogatáspolitikai és a földforgalmi törvények is erősen befolyásolták a birtokméreteket. A 2013-ig élő birtokmaximum erősen behatárolta a kisebb gazdaságok földszerzési lehetőségeit. A 2014 utáni időszakban, már az egységessé tett 1200 hektáros méretkorlát miatt, az addig szétszedett földek újra összevonásra kerülhettek, így ez is hozzájárult a 300 hektár feletti földbirtokok számának növekedéséhez. A legfrissebb támogatáspolitikai tervezett, 2023. évi kétsávos kifizetési rendszerének bevezetése – jelentős összegével – a családon belüli újraosztásokat fogja előtérbe helyezni.

A XXI. század elmúlt két évtizede tehát egyértelműen a közepes és a nagygazdaságok súlyának növekedéséről szólt. A 2020-ban lezajlott – az ország összes települését érintő –, nyolcadik mezőgazdasági összeírás eredményei is ezt erősítették meg. A 2010. évben még 351 ezer gazdaság működött, ez a szám 2020-ra 234 ezerre csökkent. A fő tevékenységeken belül az állattartással foglalkozó gazdaságok aránya a 2010-es 46 százalékról 25 százalékra mérséklődött 2020-ra, míg a növénytermesztéssel foglalkozók aránya 41-ről 67 százalékra nőtt. 2010-hez képest a saját tulajdonú földterület aránya a 300 hektárnál nagyobb területtel rendelkező gazdálkodók esetében nőtt, míg az annál kisebb területek esetében csökkent (KSH, 2021). Gadócz (2021) a fenti adatokat elemezve, a következő tömör megállapítást tette: „birtokkoncentráció és eltűnő állattenyésztés”. Kovách a 2016-ban megjelent könyvében a birtokkoncentráció hazai sajátosságait elemezve arra a megállapításra jutott, hogy a lezajlott földhasználati koncentráció, a szerző szavait idézve, egyféle „földhasználati sűrűsödés”. Ennek értelmezéséhez kétféle viszonyítási szempontot ad. A jelenlegi állapotokat összehasonlítja a világháborúk közötti birtokszerkezettel. Arra a megállapításra jut, hogy a jelenlegi struktúra még az akkori időszaknál is koncentráltabb. Az 500 hektáron felüli földek aránya eléri és – egyes összetevőit tekintve – meghaladja a második világháború előtti nagybirtokok termőterületen belüli részeseződését. Ráadásul az uradalmak földjeit akkor együttesen számolták, míg a jelenkori földstatisztikák a különálló, de egy gazdasági komplexumhoz tartozó földeket nem, vagy csak részben tudják együttesen kimutatni. Másrészt pedig elvégzett egy összehasonlítást a jelenlegi európai birtokviszonyokkal, s kiderült, hogy a hazai koncentráció európai viszonylatban is kiugrónak számít (Kovách, 2016). A területalapú támogatások elnyerésére 2017-ben 176 ezer, míg 2018-ban 173 ezer egységes kérelem került beadásra, ez 113 ezerre csökkent 2019-ben, majd 166 ezer volt 2020-ban. A Nemzeti Agrárgazdasági Kamara szerint, a 2018. évig tapasztalható csökkenés a birtokkoncentrációval magyarázható (NAK, 2018). Az ellentmondásos 2020-as évi emelkedést mutató adatra a magyarázat az adminisztratív szabályok kijátszása volt: a nagybirtokkal rendelkező gazdaságok különálló birtoktestekre tagolták a földterületeiket, a területalapú támogatásaik maximalizálása érdekében. A kisgazdaságok számának drasztikus csökkenésével a gépesítettség, a termelékenység folyamatosan javult, míg a mezőgazdaság munkaerő-felhasználása viszont csökkent: 2018-ban 214,8 ezer fő dolgozott főállásban az ágazatban, 2,3 százalékkal kevesebben, mint 2017-ben. Az ágazat részesedése a nemzetgazdaság foglalkoztatásából 4,8 százalék volt 2018-ban (Bakota és Páll, 2019). A 100 hektár mezőgazdasági területre számított Éves Munkaerő Egység (ÉME vagy AWU) az EU összes tagországában

csökkent, eltérő mértékben, 1,9-41 százalék között. Átlagtól kisebb mértékben az unió fejlett tagországaiban (Ausztria, Belgium, Dánia, Hollandia, Írország, UK, Luxemburg), átlagos mértékben Franciaországban, Németországban, Görögországban, Olaszországban. Az átlag kevesebb, mint kétszeresével Ciprusban, Csehországban, Romániában és Szlovéniában. Az átlag több mint kétszeresével Bulgáriában, Finnországban, Litvániában, Lettországban, Magyarországon és Portugáliában (Fehér et al., 2010). Az állami földek privatizációjának egy újabb szakasza a 2015-ös „Földet a gazdáknak” kormányzati program keretében 2016-ban zárult. Ez a folyamat áttételesen a földterületek további koncentrációját segítette elő, annak ellenére, hogy a fő célkitűzése volt a kis- és középbirtokos réteg agrárgazdasági pozícióinak megerősítése, a kis- és a nagybirtokok addigi 50-50 százalék arányának változtatása 80-20-ra. Az állam által nem művelt földeket piaci áron licitálással lehetett megvásárolni, 300 hektárban maximalizálva a megvásárolható termőföldet. A program során mintegy 30 ezer gazdálkodó jutott állami földhöz (195 ezer hektár!). Két – szakértői véleményében egymástól erősen eltérő – agrárközgazdász csapat mezőgazdaságunk jövőjéről szóló jóslatai már jó egy évtizede megfogalmazódtak. Az egyik – liberálisabb – oldal véleménye szerint egy, Latin-Amerikára jellemző óriásbirtok-rendszer (latifundiumok) kialakulása felé sodródik az ország mezőgazdasága (Zubor, 2012), míg a másik konzervatívabb szakértői oldal szerint a most lezajló folyamatok alakítják ki azt az erős közepes és nagybirtokos réteget, amely már képes lesz az uniós támogatási rendszer nélkül is boldogulni. A konzervatív oldal véleményét erősítette az akkori Vidékfejlesztési Minisztérium agrárstratégiája is, a „Nemzeti Vidékstratégia, 2012-2020”. Az osztatlan közös földtulajdon felszámolása érdekében 2020. szeptember 21-én indult az agrártárca szervezésében a földértékesítési program harmadik üteme, amelynek során

meghirdetésre került 1 400, három és tíz hektár közötti földterület, mely termértéke meghaladta a 7 300 hektárt (Tóth, 2020). A negyedik ütem az állami földprivatizációs programban 2022. szeptember 12-én startolt; ebben mintegy 6 625 hektár területet kínáltak eladásra, nyilvánosan. A tíz hektár alatti állami földeket a Nemzeti Földügyi Központ (NFK) hirdette meg. Ezekre 30 napig lehetett vételi ajánlatot tenni – írta közleményében az Agrárminisztérium: *„Az agrártárca számára fontos célkitűzés az osztatlan közös földtulajdon felszámolásának gyorsítása, amivel a magyar birtokpolitika több mint harminc éves adósságát kívánja orvosolni. Az előző földértékesítési programokhoz hasonlóan az eladásra kerülő földek az állami földvagyon-portfólió tisztítását szolgálják, mivel a kis területű, jellemzően magántulajdonú területek közé ékelődő ingatlanok értékesítése is cél.”*(NFK, 2022)

Az erősödő birtok- és tőkekoncentráció hozta magával Európa gazdaságaiban a farmdiverzifikációt és a multifunkcionalitást. A farmdiverzifikáció és a multifunkciós mezőgazdaság kutatása egy viszonylag új kutatási terület. Az 1992-es riói „Earth Summit” nemzetközi konferencián használták először a „multifunkciós mezőgazdaság” kifejezést, definiálva is azt. Ezeket a folyamatokat a kutatók az európai farmerek egy újszerű, alkalmazkodási stratégiájának tekintik, melyet az Agenda 2000, az új KAP rendeletek, pályázatok tovább fűtöttek (Aguglia et al., 2009). Mi indította el az európai gazdálkodókat ezen az úton? Erre a legpontosabb választ Van der Ploeg és Roep (2003) adták meg. Szerintük a gazdaságok ilyen irányú átalakulásának folyamata három területen érhető tetten: a gazdaságok mezőgazdasági tevékenységeiket kibővítették, szélesítették („broadening”), elmélyítették („deepening”) és ezeket aztán újrafogalmazták („regrounding”). A kétféle farmdiverzifikáció egyre jobban terjed az európai gazdálkodók körében. Egy belga tanulmány

szerint az angol farmerek 30, a német gazdák 59, a belga gazdák 19 százaléka érintett a farmdiverzifikációban (Van Huylenbroeck et al., 2007). Saját felmérésünk szerint, a JNSZ vármegyei mezőgazdászok körében ez az érték 2018-ban épp csak elérte a 15 százaléket, a hipotézisünkben szereplő 20 százalékkal szemben.

ANYAG ÉS MÓDSZER

A kérdőíves felmérés-sorozatunkat 1997-ben indítottuk, Jász-Nagykun-Szolnok vármegye (továbbiakban JNSZ) településeinek gazdálkodóit kerestük meg a hét felmérésünk során¹. A gazdálkodók kiválasztása során arra törekedtünk, hogy a megye összes járása (1. ábra), és ezekben minél több település képviselve legyen. A felmérésorozatot (1997–2018) egy kvantitatív módszerrel végrehajtott longitudinális panelvizsgálat volt. A megbízható összehasonlítást ugyanazon gazdálkodói kör újbóli megkeresése biztosította az utolsó két felmérésig (a 2015., 2018. években jelentős gazdálkodói létszámbővítésre volt lehetőség). Azokat a gazdálkodókat kerestük fel, akik a statisztikai szokásból teljesítették a művelt területre vonatkozó 10 hektáros alsó határt (részleges adatfelvétel). Az alkalmazott rétegzett mintavétel – azonos mintanagyság, azonos szórású jellemző mellett – nagyobb megbízhatóságot jelent. Az anonim felméréseink előnye volt, hogy a tényleges és nem a nyilvántartás szerinti földhasználati adatokat tudtuk rögzíteni. Jelen összefoglaló tanulmányunk a saját elemzések és az eddig már megjelent írásaink megállapításai mellett felhasználja a Központi Statisztikai Hivatal (továbbiakban KSH), az Általános Mezőgazdasági Összeírások (továbbiakban ÁMÖ) adatbázisait

(2010–2020), illetve a Magyar Államkincstár honlapján elérhető kistérségi és településszintű támogatási adatbázisokat, melyek már a gazdálkodók konkrét gazdálkodással kapcsolatos adatait is tartalmazzák. Így lehetővé vált a saját adatbázis és az országos teljes körű adatbázisok jó néhány átlagos jellemzőjének összehasonlítása, mint pl. a birtokméretek, művelési ágak, állatlétszám, a gazdaság munkájában résztvevők számának alakulása stb.

A saját birtokméret kategóriák kialakítása is a KSH által alkalmazott kategóriarendszert követte – ugyanakkor tovább finomítva – egy progresszíven növekvő birtokméret kategória került kialakításra. A szakirodalom szerint, a 10–50 hektár közötti KSH kategória túl széles intervallumot foglal magába és ez „torzítóan hat az eredményre, az átlagkategóriára” (Alvincz és Varga, 2000). A saját méretkategória rendszerünkben hat méretkategóriát határoztunk meg, a 10 hektár alatti gazdaságokat – figyelembe véve a megyére jellemző ökológiai és agrár-ökonómiai környezetet – nem vizsgáltuk, nem tekintettük árutermelőknek. A kutatás eredményei, az azokból levonható következtetések az általunk vizsgált sokaságra vonatkoznak. A két legutóbbi felmérésünk során – a JNSZ vármegyei NAK falugazdász hálózata bevonásával – már 864, illetve 375 gazdálkodót tudtunk elérni (1. ábra). Ezek a mintaszámok már lehetővé teszik az érintett térségekre vonatkozó pontos következtetések levonását².

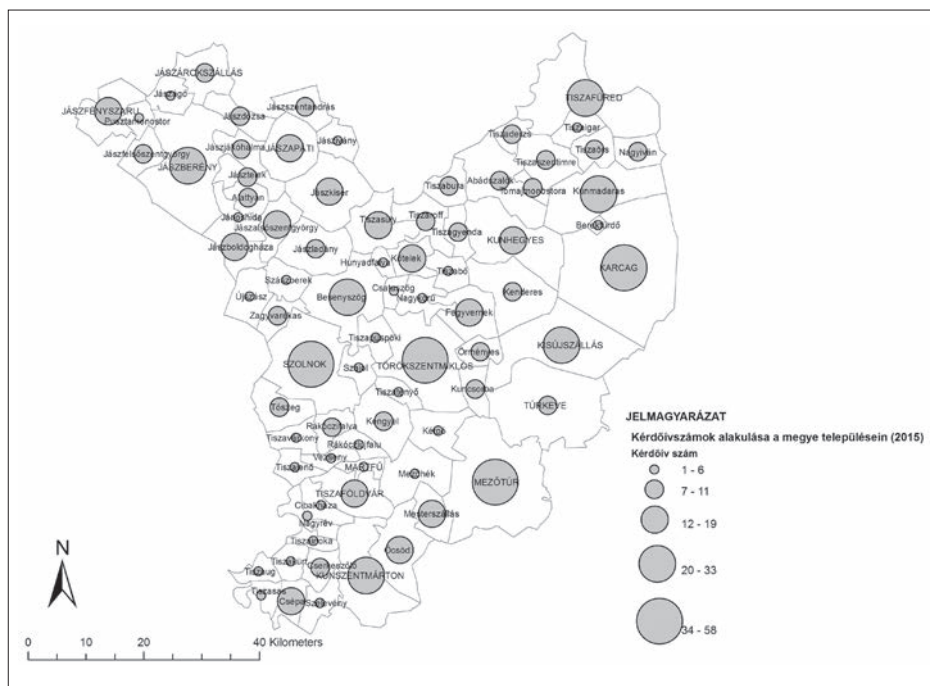
Hipotézisünk szerint, a megye gazdaságaiban a birtokkoncentráció folyamatosan erősödik, tovább romlik a növénytermesztés-állattenyésztés kedvezőtlen aránya és mintegy 20 százalékra emelkedik a megyében a diverzifikált gazdaságok aránya. Az ál-

¹ A felmérések két évtizedet ölelnek át, négy fejezetbe rendezve gyűjtöttük a gazdasággal kapcsolatos információkat (Adatgyűjtés évei: 1997., 2000., 2002., 2005., 2008., 2015. és 2018.).

² A saját adatbázisban szereplő JNSZ megyei gazdálkodók által használt az összes mezőgazdasági terület, ezen belül a szántóterület, az első öt felmérésben nem érte el az összes megyei szántó, illetve mezőgazdasági terület 10 százalékát (6–7%). A két utolsó felmérésben ez az arány már elérte, 2015-ben meg is haladta a tíz százalékot.

I. ábra

A 2015. évi kérdőíves felmérés területi megoszlása
(Territorial distribution of the 2015 questionnaire survey)

Forrás: saját kérdőíves felmérés adatbázisa (2015)

talunk szerkesztett kérdőívek négy fejezete³ biztosította, hogy nagy biztonsággal pontos válaszokat kapjunk a hipotézisünkben szereplő megállapításainkra.

EREDMÉNYEK ÉS ÉRTÉKELÉSÜK

A két évtizedet átölelő felméréssorozat adatbázisainak eredményeiből több magyar és idegen nyelvű publikáció és előadás született. Jelen írásunk ezeknek egy összefoglaló jellegű bemutatása – kiegészítve a 2018-as felmérés után eltelt négy év mezőgazdaságot befolyásoló történéseivel –, hangsúlyosan kiemelve a birtokkoncentrációt, a gazdálkodási formákat, a gazdálkodók korosztályának összetételét, végzettségét, egyben

összehasonlításra kerülnek a saját eredményeink a KSH, az ÁMÖ 2010-es és 2020-as adataival. JNSZ vármegyére jellemző ökológiai és gazdasági adottságok, valamint a mezőgazdaságra jellemző strukturális sajátosságok nagyban meghatározzák az általunk vizsgált gazdálkodók lehetőségeit. A megyében a növénytermesztés aránya mindig is hangsúlyosabb volt, ennek aránya folyamatosan növekedett az általunk vizsgált két évtized alatt. A 2004-es uniós csatlakozás óta ez a nemkívánatos arány tovább torzult. A növekvő területalapú támogatások, az állattartás és az állati termékek piacán jelentkező egyre nagyobb kockázat és kiszámíthatatlanság, az abrak-

3 A felméréseink kérdőíveiről bővebben a „Diverzifikáció és a multifunkcionalitás lehetőségei Jász-Nagykun-Szolnok megye gazdálkodói körében” c. cikkünkben: <https://core.ac.uk/download/pdf/161061899.pdf> (Czibalmos és Kovács, 2017)

I. táblázat

A vizsgált üzemek ágazati megoszlása
(Sectoral distribution of the investigated farms)

%	1997	2000	2002	2005	2008	2015	2018
Növénytermesztő gazdaság (1)	66,0	68,2	66,3	67,1	84,5	88,7	82,5
Állattartó gazdaság (2)	1,3	4,5	6,1	4,7	8,7	6,0	9,2
Vegyes gazdálkodású gazdaság (3)	32,7	27,3	27,6	28,2	6,8	5,3	8,3

Forrás: saját adatbázisok

(1) Crop producers, (2) Animal husbandry, (3) Mixed farming

takarmányok, gyógyszerek, és az egyéb, az állattartáshoz szükséges gépek és gépi berendezések árának növekedése, az egyre szigorodó adminisztrációs szabályozások és előírások miatt, tömegesen hagytak fel az állattartással a gazdálkodók. A felsoroltak következtében, a vármegyében – az országos tendenciát követve – a növénytermesztő gazdaságok aránya 2005 óta folyamatosan növekedett. A vármegyében a saját körben vizsgált gazdaságoknál (1. táblázat), az egyre erősödő kormányzati támogatások ellenére. a vegyes gazdálkodást folytató gazdaságok aránya az 1997-es 32,7 százalékról 2018-ra 8,3 százalékra zuhant. Az adott időszakban a tejelő szarvasmarha és a húsmarhatartás több válságidőszakot is megért, a sertéstartás gazdaságossága folyamatosan romlott, a nagyüzemi szárnyastartás az évről évre megjelenő és egyre súlyosabb gondokat okozó madárinfluenza miatt válságos éveket élt át.

A saját méretkategória rendszer szerint csoportosított gazdálkodói halmazban a leg-

nagyobb területarányt a közepes (30-300 ha) és a nagygazdaságok (>300 ha), a gazdálkodói létszámot tekintve viszont a közepes (30-300 ha) és a kisgazdaságok (<10 ha) képviselik. Az összesítő 2. táblázat jól jelzi a közepes és a nagygazdaságok túlsúlyát. A két nagy méretkategória 2018-ban együttesen, a vizsgált összes gazdálkodó területeinek 92,5 százalékát használja és a gazdálkodók 49,2 százalékát találjuk itt. A kisebb méretkategóriában tartozók (51,8 százalék) a maradék (nyolc százalék alatti!) területen osztoznak. Ez a két évtizedes megyei tendencia megerősítette az első felméréskor, a birtokkoncentrációval kapcsolatosan megfogalmazott hipotézisünket, miszerint a közepes és a nagygazdaságok aránya töretlenül és folyamatosan növekedett és ez folytatódik a jövőben. Az a törvényalkotói szándék, hogy a kisgazdaságok nagy számban megmaradjanak és meg is erősödjenek, nem teljesült, ugyanakkor a közepes és nagygazdaságok megerősödése napjainkra nemzetstratégiai

2. táblázat

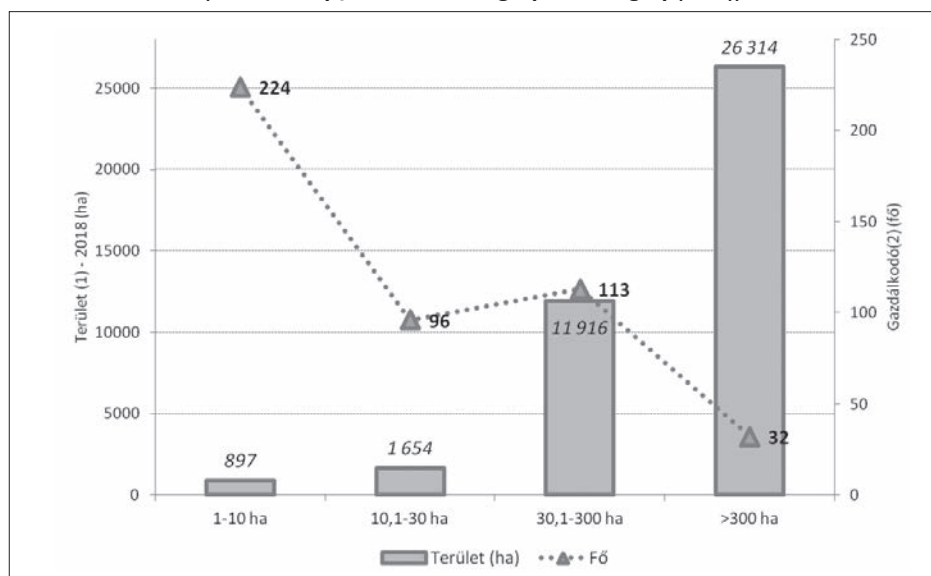
A vizsgált gazdálkodók és az általuk használt területek megoszlása (1997-2018)
(The investigated farmers, the distribution of the areas, they use between 1997-2018)

	1997		2002		2015		2018	
	Terület (1)	Gazdálkodó (2)	Terület	Gazdálkodó	Terület	Gazdálkodó	Terület	Gazdálkodó
10 ha alatt (3)	0,1	2,7	0,3	5,1	0,2	4,0	1,5	21,8
10,1- 30 ha	2,5	11,7	3,8	25,5	4,4	27,4	6,1	29,0
30,1- 300 ha	56,2	79,3	62,3	66,3	53,4	61,4	45,2	43,2
300 ha felett (4)	41,2	6,3	33,6	3,1	41,9	7,3	47,3	6,0

Forrás: saját adatbázis; (1) area, (2) farmers, (3) under 10 ha, (4) above 300 ha.

2. ábra

A karcagi gazdálkodók által használt földterület, méretkategóriánként (2018)
(Land used by farmers in Karcag, by size category (2018))

Forrás: Magyar Államkincstár adatbázisa, saját szerkesztés, (1) Arable land, (2) Farmers

cél is lett. A mérhető hatékonyság és a fajlagos hatékonyság egyértelműen a közepes és a nagygazdaságok mellett szól; az önellátás és az élelmiszeripar folyamatos ellátása belföldi árualappal csak ilyen üzemméretek mellett biztosítható. Az elmúlt két évtizedben a jogalkotó többnyire csak a birtokmaximumok meghatározásával, az adminisztrációs korlátok bevezetésével avatkozott be, ugyanakkor az uniós szabályozások is nagyban behatárolják a jogalkotó mozgásterét.

A Magyar Államkincstár honlapján – közérdekű adatként nyilvánosságra hozott és elérhető – településszintű, teljeskörű támogatások adatbázisai közül jelen cikkben a négy év karcagi – 2018., 2019., 2020. és 2021. évi gazdálkodói adatait elemeztük. A feldolgozás után kapott eredményekből,

mivel majdnem teljesen hasonlóak, az első és az utolsó vizsgált évet szerepeltettük⁴. Ezek (2., 3. ábra) határozottan tovább erősítették a saját felméréseink alapján előzetesen megfogalmazott hipotéziseinket.

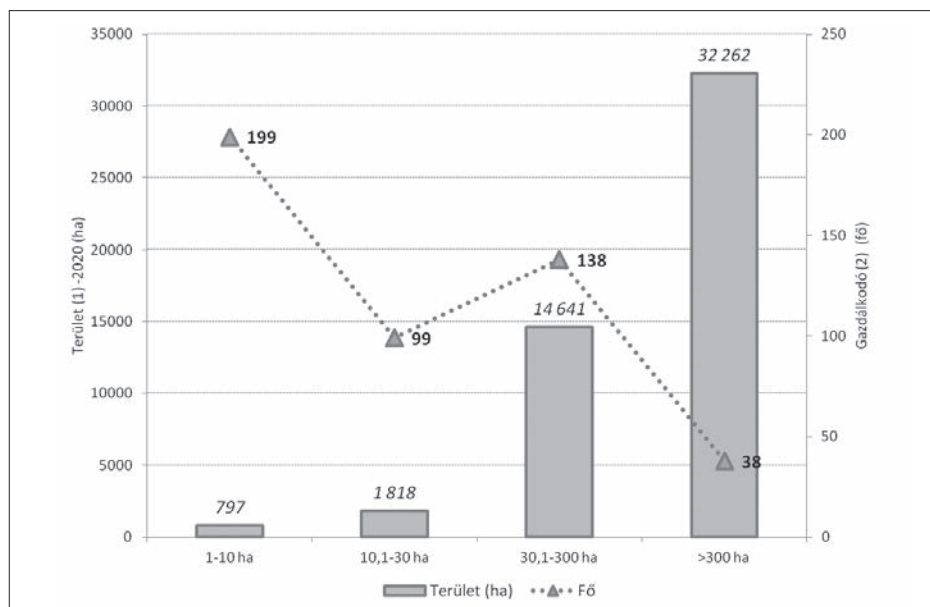
Annak ellenére, hogy 2018. évben a közepes (30–300 ha) és a nagygazdaságok (>300 ha) aránya csak 31,2 százalék volt, ők azok, akik az összes karcagi földterület 93,7 százalékát(!) használják. Teljesen hasonlóak az arányok 2019-ben (38,1, illetve 94 százalék), 2020-ban (37,1, illetve 94,7 százalék) és 2021-ben is (35,8, illetve 94,9 százalék). Ugyanakkor a bérelt és vásárolt területek okoztak egy jelentős problémát is a gazdálkodóknak. Az országos szinten többször is tervezett földtagosítások, rendezések elmaradtak⁵, jelentősen megcsúsztak, ezért

⁴ JNSZ vármegye összes többi mezővárosánál, kistelepüléseinél hasonlóképpen alakultak az arányok, mint a cikkünkben bemutatott karcagi elemzéseknél.

⁵ A 2005–2013 közötti „művelési csere” időszakában a szerződő felek megpróbálták a használati jogosultságukat felcserélni, ez azonban támogatási oldalról keresztellenőrzések esetében gondot okozott. Ezért ez a szerződéstípus 2014-ben kivezetésre is került. Jelenleg alhaszonbérleti szerződéssel lehet csak „tagosítani” a művelésben lévő területeket.

3. ábra

A karcagi gazdálkodók által használt földterület, méretkategóriánként (2021)
(Land used by farmers in Karcag, by size category (2021))

Forrás: Magyar Államkincstár adatbázisa, saját szerkesztés. (1) Arable land, (2) Farmers

értelemszerűen a földterületi tagoltság is folyamatosan emelkedett az elmúlt három évtizedben. A saját gazdálkodói adatbázisunkban is jól nyomon követhető ez a tendencia. Egyféle törést jelentett a 2008-as esztendő a tagoltság növekedésében, ettől az évtől enyhe csökkenés jelentkezett, tehát a gazdaságok a bérelt és/vagy vásárolt területeiket a lehetőségeikhez képest próbálták koncentrálni, valamelyest csökkent a földterületi tagoltság ettől az évtől (3. táblázat).

A megyében kialakult birtokszerkezetet a gazdálkodók a folyamatos fölbérlés-vá-

sárlás kettőssé alakították, alakítják, mivel a hosszútávú működésük feltételét ebben látják. A „Földet a gazdának” program keretében JNSZ vármegyében 2015 és 2016 között újabb állami földekkel tudták növelni a gazdák, gazdasági társaságok a meglévő földterületeiket. Ez irányú elemzéseinket JNSZ vármegyére koncentráltuk: a megyében 27 614 hektár állami földet hirdettek meg és ebből 18 689 hektár (1 110 birtoktest!) került árverés útján a gazdálkodók tulajdonába. Kiemelendő, hogy a megyék rangsorában Fejér vármegye után ezzel a

3. táblázat

A gazdaságok által használt földterületek tagoltságának alakulása 1997-2018 között
(Changes in the distribution of land, used by farms between 1997 and 2018)

Kategóriák	1997	2000	2002	2005	2008	2015	2018
	%						
I - 10 tag (1)	94,5	85,5	85,6	67,9	44,1	67,8	77,2
II - 30 tag (2)	5,5	14,5	11,3	29,6	36,3	26,0	17,0
>31 tag (3)	0,0	0,0	3,1	2,5	19,6	6,3	5,8

Forrás: Saját adatbázis, (1) 1-10 parts, (2) 11-30 parts, (3) >31 parts

4. táblázat

Árverésen vásárolt földterületek méretkategóriák szerinti megoszlása
(Distribution of land purchased at auction by size category)

Méretkategóriák (hektár) (1)	A nyertes gazdálkodók			
	száma (2)		megszerzett terület (3)	
	Fő	%	Hektár	%
<10	180	40,5	1 005	5,4
10-20	86	19,4	1 210	6,5
20-50	67	15,1	2 153	11,5
50-100	52	11,7	3 839	20,5
100-200	41	9,2	5 941	31,8
>200	18	4,1	4 550	24,3
Összesen (4)	444	100,0	18 698	100,0

Forrás: Nemzeti Földügyi Központ (NFA jogutód 2019-től) adatbázisa, saját szerkesztés

(1) Size category, (2) Number of winner farmers, (3) The purchased land size, (4) Total

területadattal a második helyen áll a vármegye. Az 1 110 darab birtoktestnek 444 tulajdonosa lett. Tanulságos a birtoktestek méretkategória szerinti megoszlását is áttekinteni (4. táblázat).

A táblázat adatai mutatják, hogy a nyertes árverező gazdálkodók majdnem fele (40,5%) 10 hektár alatti birtoktesteket vásárolt, de ez az értékesített terület alig 5,4 százaléka. A 100 hektár feletti birtoktestekért sikerrel árverező gazdák száma 59 volt és az értékesített terület több mint felét ők szerezték meg (56,1%). Ez is jelzi, hogy a kis-közepes birtoktesttel rendelkező gazdálkodók szerényebb forrásokkal rendelkeztek, kisebb hitelterheket tudtak vállalni, míg az alacsonyabb számú nagybirtokosok jelentős területekhez jutottak. A megvásárolt területek kétharmada szántó, a maradék egyharmad a rét és legelő művelési ágba tartozik.

Birtok- és tőkekoncentráció – foglalkoztatás

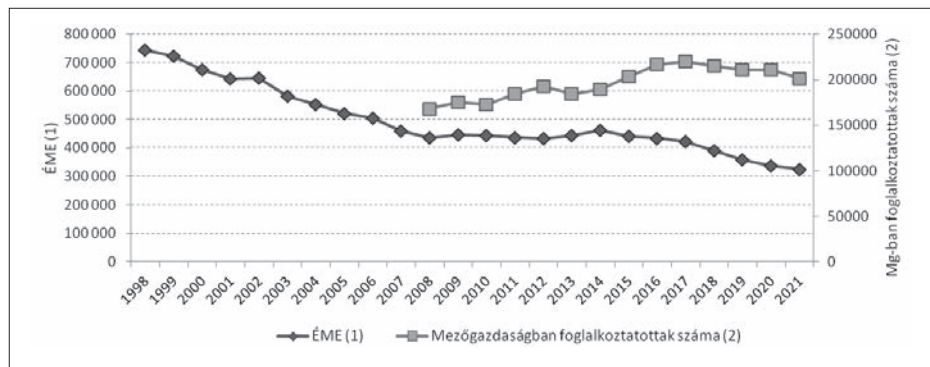
A két évtizedet átfogó időszak alatt Magyarországon a mezőgazdasági tevékenységek gépi beruházásait szolgáló kifizetések aránya a nemzeti Vidékfejlesztési Programokon belül 2004 és 2006 között a források 13,2 százalékát kötötte le; a 2007-2013 közötti időszakra már 17,7 százalékot irányoztak elő erre. A mezőgazdasági üzemeknél

a birtokkoncentrációval és a gépesítettség ütemének fokozásával párhuzamosan folyamatosan és erőteljesen csökkent a foglalkoztatás: 2003-hoz képest, 2007-ben 122 ezer főállású dolgozónak megfelelő foglalkoztatás csökkenés következett be. A hosszú idősoros KSH adatok szerint, az országban a mezőgazdasági munkaerő-felhasználás 1998 és 2021 között folyamatosan csökkent. Ugyanezen KSH adatbázis szerint, országosan a mezőgazdaságban, erdőgazdaságban és halászatban foglalkoztatottak száma 2008. évi 168,1 ezer fő és 2014. ezer (2021. év) között mozgott. A 2015-2018 közötti időszakban tapasztalt enyhe emelkedés után újra csökkenni kezdett a foglalkoztatotti létszám (4. ábra). Az ebben az időszakban a mező- és erdőgazdálkodásban foglalkoztatott – a közmunkaprogramokban résztvevő nagy létszámú – közhasznú munkás létszámnövekedése okozta az időszakos javulást (Kapronczai, 2016).

Vizsgáltuk a gazdaságok és az általuk használt szántóterületek kumulált gyakoriságát (Lorenz görbe) és megállapítottuk, hogy egyre távolabb esik a görbe az egyenes vonaltól; ez egyértelműen a birtokkoncentráció erősödését jelzi: a 100 hektárnál nagyobbak 1 hektárnyi területére, az 50 hektárnál kisebb területű gazdaságokban leköötött munkaerő kevesebb, mint egyhatedét

4. ábra

Az éves munkaerőegység (ÉME) és a mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának alakulása Magyarországon
(Development of the Annual Work Unit (AWU) and the number of people employed in agriculture in Hungary)

Forrás: A Központi Statisztikai Hivatal adatbázisa, saját szerkesztés (1) Annual Work Unit, (2) Number of people employed in agriculture

foglalkoztatják! Ezt a foglalkoztatottság szempontjából kedvezőtlen folyamatot a gazdaságok versenyképességének növelését célzó folyamatos gépberuházási támogatások tovább gerjesztették, gerjesztik. A gazdálkodók az egyre nagyobb számban kiírt géptámogatási pályázatokat igénybevétték és a nyertes pályázatok forrásaiból végrehajtott jelentős gépesítések után a megnövekedett gépi kapacitásait le szeretnék kötni. Erre a többi gazda sem volt vevő, hiszen ők is pályáztak. Így kialakult egy egyre nagyobb, kihasználatlan gépkapacitás, ami aztán kihatott a birtokméret-növelésre és egyben a foglalkoztatás csökkentésére is. Az eddigi – a multifunkciós mezőgazdaság témában megjelent – tanulmányaink megállapításai szerint, a gazdaságok vezetőit 2008-ban és 2018-ban is a gazdaság biztos fejlődése és a család jobb megélhetése motiválta a legerősebben, a gazdaságfejlesztési döntéseik mozgatórugóinak felsorolásánál ezeket tették a legtöbben az első és második helyekre. A rangsorban a gazdaság lassú, de biztos fejlődését és a család minél több tagjának a gazdaságból történő megélhetését tették a legtöbben a legelőkelőbb helyekre. A 2008-2015-ös időszakban végzett felméréseink elégedettség elemzése során, a

pozitív irányú elmozdulást érzékelők aránya 50 százalékról 66 százalékra nőtt.

A területalapú támogatások, az AKG és a SAPS kifizetések körüli rendellenességek megszűnésével, a támogatási összegek évről évre emelkedtek. Az EU szkeptikus gazdálkodók aránya 41-ről 25 százalékra csökkent, ami a vármegye gazdaságtársadalmának óvatos optimizmusát jelzi. A felméréseinkben, a legfontosabb gazdaságfejlesztési motívumként, a válaszadók a család megélhetésének biztosítását jelölték meg, ehhez a legfontosabb eszköz a földterületeik növelése (bérlés és vásárlás), ebben látják megerősödésük lehetőségét.

Diverzifikált, multifunkciós mezőgazdálkodás

A farmdiverzifikációnak és a multifunkcionalitásnak sok közös területe, érintkezési pontja van. Mindkettő szorosan kapcsolódik a mezőgazdasághoz, azaz a gazdaságon belüli tevékenységekre vonatkoznak, s mindkettő elősegíti a foglalkoztatást, a jobb megélhetést. Alapvető különbség azonban, hogy a multifunkcionalitás magában foglalja a hagyományos mezőgazdaságot is, s a termelési, társadalmi, környezeti funkcióira

összpontosít, ideértve az ún. nem árujellegű szolgáltatások nyújtását. A farmdiverzifikáció viszont csak a hagyományostól eltérő tevékenységekre vonatkozik (Fehér, 2005). A birtok- és tőkekoncentráció, a farmdiverzifikáció és a multifunkcionalitás kölcsönösen hatnak egymásra. Utóbbiak a jobb megélhetés biztosításán keresztül képesek a koncentrációs folyamatok mérséklésére és a foglalkoztatás javítására, míg a tőkeerősebb közepes és nagyobb gazdaságoknak nagyobb esélyeik vannak a tevékenységük diverzifikálására és új szerepkörök (pl. energiaellátás, élelmiszerbiztonság) ellátására.

A 2007. évi Gazdaság szerkezeti Összeírás (továbbiakban GSZÖ) szerint, 2000–2007 között hazánkban a nem mezőgazdasági tevékenységet is végző gazdaságok aránya 5 százaléktól alakult, eközben számuk 32 százalékkal csökkent. Hátrányuk különösen a megújuló energiaforrások, az alvállalkozási munkák és az egyéb, nem mezőgazdasági tevékenységek terén mutatkozik meg. A mezőgazdasági termékek feldolgozását tekintve átlag feletti arányt képvisel a két évtizedes gazdálkodói adatbázisunk: a vizsgált gazdálkodói körben a makrorégiók 17 százalékos átlagát meghaladja a nem mezőgazdasági tevékenységeket is folytató gazdaságok aránya. A Fehér-féle aggregált *diverzifikációs aránymutató*⁶ 2010-ben a mezőgazdasági diverzifikáció esetében gyenge közepes (5,77), a nem mezőgazdasági diverzifikáció

esetében gyenge (3,2) értéket jelzett. Ez azt jelenti, hogy a vizsgált tevékenységek közül viszonylag kevés fordult elő az adott gazdaságokban. A mutatók értékét a mezőgazdasági tevékenységeknél az alternatív növényfajok termesztése, az ökológiai gazdálkodás, míg a nem mezőgazdasági ágazatoknál a saját termékek értékesítése, élelmiszer-kiskereskedelem, szállásadás, panzióüzemeltetés alakítja jelentősebb mértékben.

A 2008-as felmérésünkben az egészséges élelmiszerek termelése és a környezet fenntartása a felállított rangsor utolsó harmadában szerepelt, a 2018-as felmérésben ez már a rangsor harmadik helyére került (5. ábra), tehát az utóbbi évtized alatt egyfajta szemléletváltozás jelentkezett a vármegye gazdaságaiban a fenntartható mezőgazdaság kialakításával kapcsolatban.

Az általunk vizsgált gazdaságok⁷ nem mezőgazdasági tevékenységeit⁸ és új szolgáltatásait (funkcióit) két csoportra osztottuk:

- **A piacorientált tevékenységek:** a saját feldolgozott mezőgazdasági termékek saját elárusítóhelyen történő értékesítése, mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli feldolgozása, helyi és lakossági szolgáltatások, nem mezőgazdasági termékek saját gazdaságon belüli előállítása, nem mezőgazdasági szolgáltatások.
- **A nem csak piacorientált tevékenységek, szolgáltatások** (ideértve

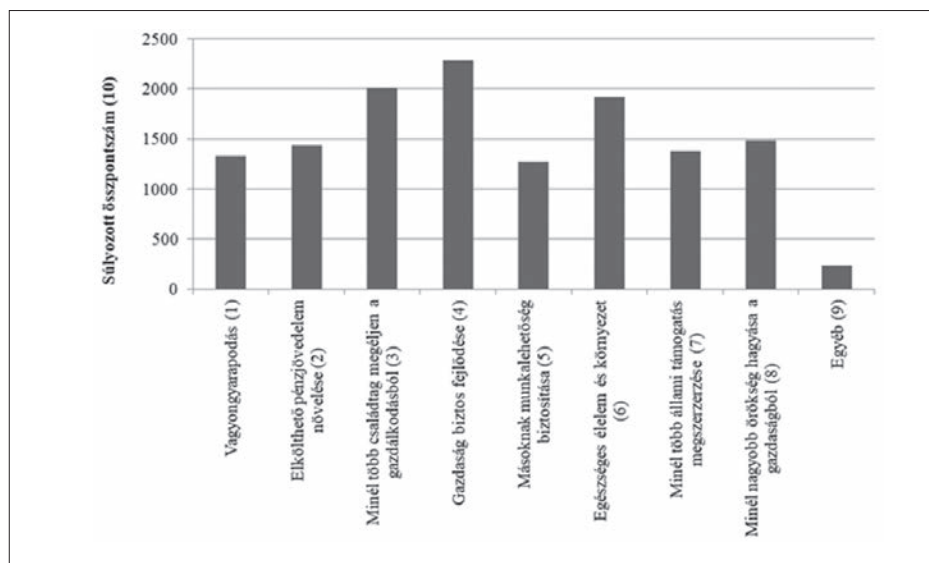
⁶ A mezőgazdasági tevékenység diverzifikációjánál (DA_{mg}) településenként az adott birtok-kategóriában külön-külön kiszámoltuk az alternatív növénytermelési tevékenységek (virág- dísznövénytermesztés, üvegház- és fólia alatti termesztés stb.), az alternatív állatfajok (nyúl, méh, bivaly, szamár, strucc), valamint az ökológiai gazdálkodás előfordulását, osztottuk a település adott birtok-kategóriájában található összes gazdaság számával, majd aggregációs céllal összeadtuk a részmutatókat. A nem mezőgazdasági tevékenység diverzifikációjánál is kiszámításra került az aránymutató.

⁷ A 2020. évi CXIII. törvény őstermelői szabályozása kiter a fő őstermelői- és a kiegészítő őstermelői tevékenységekre, ezek arányát adózási szempontok szerint szabályozza. A törvény három kategóriát határoz meg: a mezőgazdasági őstermelő, az őstermelők családi gazdasága és a családi mezőgazdasági társaság.

⁸ Kiegészítő őstermelői tevékenység: falusi és agroturizmus, kézművesipari tevékenység, fűrészáru-feldolgozás, takarmány-előállítás, mezőgazdasági termékből élelmiszer előállítása, dohányfeldolgozás, bioüzemanyag-előállítás, a mező-, erdőgazdasági tevékenység során keletkezett melléktermékek, növényi és állati eredetű hulladék hasznosítása, nem élelmiszercélú feldolgozása, valamint az ezekből a termékekből keletkezett termékek közvetlen termelői értékesítése, mező- és erdőgazdasági szolgáltatás, valamint a mezőgazdasági üzemhez tartozó termelési tényezők hasznosítása, értékesítése.

5. ábra

A gazdaságfejlesztési döntéseket meghatározó tényezők fontossága
(Importance of determining factors in the development decisions)

Forrás: Saját adatbázis és szerkesztés.

(1) growing of property, (2) growing of spendable money, (3) as many family members can make their living from the farm as possible, (4) sure development of the farm, (5) creation of jobs for other people, (6) healthy food and healthy environment, (7) getting as much state subsidy as possible, (8) leaving the biggest farm as possible to the children as a heritage, (9) other, (10) weighted total score

ve a nem árujellegű közszolgáltatásokat is): összefüngenek a tájkép- és tájfenntartással, természetvédelemmel, agrár-környezetvédelemmel. Ezek ma még kevésbé terjedtek el.

A természetvédelem, agrár-környezetgazdálkodás és ökológiai gazdálkodás képviseli a nem csak piacorientált tevékenységek között a legnagyobb részarányt JNSZvár megyében 2018-ban is, hisz ezekhez a tevékenységekhez jelentős uniós és hazai támogatások is társultak az elmúlt években. Megyénkben ezek a támogatott, nem csak piacorientált tevékenységek határozzák meg a multifunkcionalitás adott szintjét (Kovács és Czimbalmos, 2019). Korábbi felméréseinkhez képest már jelentős arányt képvisel a saját mezőgazdasági termékfeldolgozás és értékesítés, ez összecseng az egészséges élelmiszertermelés, mint gazdaságfejlesztési motívum, fontossági sorrendben való

előrelépésével, határozottan megjelenik a nem mezőgazdasági falusi turizmus, vendéglátás. A jövőben pedig, a támogatáspolitikai átalakulásával, az energia-előállítás nagyobb részarányban való megjelenése várható (a jelentős mennyiségű biomassza adott, biomassza erőművek, napelemek és napkollektorok, hőszivattyús rendszerek), többen jeleztek ilyen irányú fejlesztési terveket. A két utolsó felmérés időszakában (2015. és 2018. évek) csak a Karcagi járásban már pozitív irányú változások zajlottak le. Jelentősen emelkedett a multifunkciós gazdálkodást folytató gazdaságok száma (növénynevelési tevékenységet, vetőmag és egyéb inputanyag forgalmazást végző gazdaságok, gépi szolgáltatást, anyagmanipulálást, szárítást és tisztítást, szállítást vállaló gazdaságok és társaságok). Ugyanakkor a farmdiverzifikáció tekintetében is jelentős előrelépés történt: országosan ismert, kertészeti növények és gyümölcsök

termesztésével, felvásárlásával és hűtőházi élelmiszeripari termékek előállításával foglalkozó vállalkozás jelent meg és országos hálózatépítésig fejlesztette vállalkozását. Ökogazdálkodást folytató gazdaszövetkezet alakult (Üllőparti Gazdaszövetkezet), amely az öko-növénytermesztés és állattenyésztés mellett növényi- és állati eredetű ökotermékek feldolgozásával, árusításával és turizmussal is foglalkozik, négycsillagos bioszállodát üzemeltet. Egy növénytermesztésben érdekelt családi vállalkozás működtet egy olajos magvak termesztésével, feldolgozásával, örlemények előállításával, étkezési olajsajtólással, méztermékek előállításával és értékesítésével is foglalkozó élelmiszeripari kisüzemet, illetve ezek árusítását is végzi saját üzletében (AgroPerfekt Kft.). Szintén itt működik egy növénytermesztéssel, különböző szaporulati fokú vetőmag előállítással, talajjavító anyagok és műtrágyák forgalmazásával is foglalkozó vállalkozás (Agrohungária Kft.). Ezen családi vállalkozások közös ismérve, hogy valamennyi a 300 hektár feletti földterülettel rendelkező nagygazdaságok kategóriájába tartozik.

KÖVETKEZTETÉSEK

A birtokkoncentrációt, a diverzifikációt és a multifunkciós gazdálkodást érintő vizsgálataink eredményei alapján megállapítható, hogy a vármegye mezőgazdaságában az 1990-es évek jelentős struktúráváltása utáni stabilizációs fázisban – az egyre csökkenő számú kiscgazdaság mellett –, a közepes és nagygazdaságok megerősödtek: az általunk vizsgált több mint két évtizedes időszakban a gazdaságoknál a birtok- és tőkekoncentráció jól nyomon követhető, hitelképesebbek lettek, így amikor lehetőségük volt, folyamatosan növelni tudták a földterületeiket. Az utóbbi évtizedben már JNSZ vármegye gazdálkodói körében is határozottan tetten érhető a multifunkcionális mezőgazdaság és a farmdiverzifikáció.

A magyarországi gazdálkodói közösség,

napjaink elvárásai szerint, egy olyan gazdaságot kell(ene) kialakítson, amely már a diverzifikációs folyamatokon keresztül képes feldolgozni és értékesíteni növényi- és állati eredetű termékeit a bel- és külföldi piacokon. A multifunkcionális mezőgazdaság túl kell lépjen a hagyományos élelmiszeripari nyersanyagot előállító szerepkörön, a gazdaságoknak diverzifikálniuk kell tevékenységeiket mind mezőgazdasági, mind nem mezőgazdasági – térségi, ökológiai és szociális – irányban. A multifunkcionalitás egy jó alternatíva a termelés kitettségének mérséklésére; bevezetése ugyanakkor a gazdasági háttér mellett széleskörű szakmai tudást is igényel, melynek még jelentős hiányosságai vannak a vizsgált gazdálkodói körben. A multifunkcionalitás jelenlegi szintje a vármegyében a tájkép- és tájfenntartásnak, illetve az agrár-környezetgazdálkodásnak, természetvédelemnek és az ökológiai gazdálkodásnak köszönhető.

- Az élelmiszer alapanyagok tekintetében, a hazai teljes önellátás hosszú távú megvalósítása az agrártárca legfontosabb célkitűzése kellene legyen.
- Fenti célkitűzés elérése érdekében, a tárca az utóbbi évek birtokpolitikáján keresztül folyamatosan igyekszik a termelői oldalt erősíteni. Ezek a próbálkozások ugyanakkor a tárca eredeti szándékával ellentétes eredményt hoztak, mivel tovább torzították a gazdálkodói birtokstruktúrát és az ágazatok közötti arányokat.
- A szaktárca egyre nagyobb összegű gépberuházási támogatásainak vitathatatlanul pozitív hatásai mellett, negatív hatásai is jelentkeztek, melyek a foglalkoztatottság folyamatos csökkenését okozzák.
- A birtokkoncentrációt hosszú távon nem sikerült szabályozni. A kiscgazdaságok szerepe, súlya jelentéktelenre zsugorodott, a közepes és nagygazdaságok – mind birtokméretben, mind tőkében – folyamatosan erősödtek.

- A felméréseink eredményei bizonyították, hogy JNSZ vármegyében a gazdálkodók korösszetétel, végzettség és az innovációs folyamatok alkalmazásában még mindig erős lemaradásban vannak.
- Adott – JNSZ vármegyére jellemző ökológiai és ökonómiai – adottságok között a gazdaságok méretvizsgálata azt mutatta, hogy a közepes (100-300 hektár) és a nagygazdaságok (300 hektár felettiek) az életképesek. Ők azok, akik hosszú távú fejlesztéseket végeztek és érdeklődnek a farmdiverzifikáció iránt.
- A 2018. évi felmérésünk után eltelt négy év földrendésszerű változásai (a COVID járvány, a mezőgazdasági termelés és az élelmiszeripar biztonságos működtetéséhez szükséges input anyagok robbanás-

szerű drágulási hullámai, az orosz-ukrán háború és a 2022-es, főleg a Tiszántúl tájegységeit sújtó aszály) egy paradigmaváltás szükségességét is jelzik.

Ha az EU mezőgazdaságán belül a magyarországi agrárgazdaság jövőképét kutatjuk, a kiütkeresésben megállapítható, hogy a gazdaság társadalom fiatalítása, a szakképzettségi szint emelése, a diverzifikáció és ezen belül a multifunkciós gazdálkodás, az agrármenedzseri szemlélet, a magas szintű szakmai utánpótlás, a drasztikus környezeti változások miatt új művelési eljárások és rendszerek bevezetése, a gazdák TÉSZ-be szerveződésének támogatása lehetnek azok a sarokpontok, amelyek mentén új lendületet kaphat az ágazat.

FORRÁSMUNKÁK JEGYZÉKE

- Agatha, P., Ioan, N. A., Toma, A. D., Elena, S., Reta, C., Horia, C. (2016). Farm Structure and Land Concentration in Romania and the European Union's Agriculture. *Agriculture and Agricultural Science Procedia*. 2016.10. 566-577. <https://doi.org/10.1016/j.aaspro.2016.09.036>
- Aguglia, L., Henke, K., Poppe, K.J., Roest, A., Salvioni, C. (2009). Diversification and multifunctionality in Italy and Netherlands: a comparative analysis. <https://edepot.wur.nl/13897>
- Alvincz, J., Varga, T. (2000). A családi gazdaságok helyzete és versenyképességének javítási lehetőségei. *AKII Agrárgazdasági Tanulmányok* 15. 217-218.
- Bakota, B., Páll, Zs. (2019). A magyar mezőgazdaság 2018. évi eredményei. *Gazdálkodás*. 63.3. 229-249. DOI: 10.22004/ag.econ.290404
- Biró, Sz., Dorgai, L., Dömsödi, J., Fenyő, Gy., Hamza, E., Hóna, E., Kovács, H. (2004). A magyarországi birtokstruktúra, a birtokrendezési stratégia megalapozása. *Agrárgazdasági Kutató Intézet. AKI* 2004.6. 193. ISBN 963 491 469 1
- Burgerné, G. A. (1996). A magyarországi földpiac. *Statisztikai Szemle*, 74 (5-6), 411-420.
- Czimbalmos, R., Kovács, Gy. (2017). A diverzifikáció és a multifunkcionalitás lehetőségei Jász-Nagykun-Szolnok megye gazdálkodói körében. *Polgári Szemle*. 13. 188-198. DOI: 10.24307/psz.2017.0916
- Fehér, A. (2005). A vidékgazdaság és a mezőgazdaság. *Agroinform Kiadó, Budapest*
- Fehér, A., Czimbalmos, R., Kovács, Gy., Szepes, E. (2010). Motivation and intentions of farmers as regards the development of multifunctional agriculture in microregions of Northern and Eastern Hungary. *Studies in Agricultural Economics*. 111. 65-71. DOI: 10.22004/ag.econ.59046
- Gadócz, Gy. (2021). Mezőgazdaság: birtokkoncentráció és eltűnő állattenyésztés. *Agroforum Online*, <https://agroforum.hu/agrarhitek/agrargazdasag/mezogazdasag-birtokkoncentracio-es-eltuno-allattenyesztés/>
- Harcza, I. (1995). *Farmerek, mezőgazdasági vállalkozók*. Budapest, KSH.
- Harcza, I., Kovács, I. (1996). *Farmerek és mezőgazdasági vállalkozók. Társadalmi Riport 1996. Társadalmi Riport*. Budapest, 104-134.
- Kapronczai, I. (2016). A magyar agrárgazdaság helyzete napjainkban – kockázatok és lehetőségek. *Gazdálkodás*. 60. 5. sz. 369-427. DOI: 10.22004/ag.econ.258589

- Kovács, I. (2016). Földek és emberek. Földhasználók és földhasználati módok Magyarországon. Debreceni Egyetem és MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kiadó, Debrecen. 178. ISBN: 978-968-8302-50-2.
- Kovács, Gy., Czibalmos, R., (2019). A multifunkcionális mezőgazdaság kihívásai Jász-Nagykun-Szolnok megye gazdaságaiban, II. Vidékfejlesztési Konferencia, Szarvas. „Magasabb (helyi) hozzáadott érték, mint a vidék kitörési lehetősége” c. II. Nemzetközi Vidékfejlesztési Tudományos Konferencia, SZIE Agrár- és Gazdaságtudományi Kar, Szarvas Szerk.: Egri Z. – Paraszt M., ISBN 978-963-269-798-7, 294-299.
- KSH (2020). Helyzetkép a mezőgazdaságról, <https://agrarium7.hu/cikkek/268-mezogazdasagunk-gepesitettsege>
- KSH (2021). Agrárcenzus 2020, <https://www.ksh.hu/mezogazdasag2021>
- Popp J. (2014). Hatékonyság és foglalkoztatás a magyar mezőgazdaságban. Gazdálkodás. 58.2. 173-184. DOI: 10.22004/ag.econ.206099
- NAK (2018). Birtokkoncentráció és a gazdálkodók számának csökkenése várható. <https://www.nak.hu/szakmai-infok/agazati-hirek/vidékfejlesztés/161-gazdaságfejlesztés/95816-birtokkoncentracio-es-a-gazdalkodok-szamanak-csokkenese-varhato>
- NFK. (2022). Vételi ajánlatok: A Magyar Állam tulajdonába és a Nemzeti Földügyi Központ tulajdonosi joggyakorlásába tartozó földrészek értékesítése. https://www.nfk.gov.hu/veteli_ajanlatok
- Tóth, L., (2020). Osztatlan közös tulajdon: folytatódik a program. Napi.hu, 2020. <https://www.napi.hu/magyar-gazdasag/osztatlan-kozos-tulajdon-felszamolasa-allami-program-agrarminiszterium.713585.html>
- Valkó, G., Kincses, Á. (2014). A gazdaságok hosszú távú fennmaradását valószínűsítő tényezők a mezőgazdaságban. Gazdálkodás, 2014.1. 3-12. DOI: 10.22004/ag.econ.201223
- Van Huylenbroeck, G., Vandermeulen, V., Mettepenningen, E., & Verspecht, A. (2007). Multifunctionality of Agriculture: a review of definitions, evidence and instruments. Living reviews in landscape research, 1(3), 1-43. DOI: 10.12942/lrlr-2007-3
- Van Der Ploeg J.D. e Roep D. (2003) Multifunctionality and rural development: The actual situation in Europe, in Van Huylenbroeck G., Durand G. (eds.), *Multifunctional Agriculture. A new paradigm for European agriculture and Rural Development*, Ashgate, Burlington, VT (USA) e Aldershot (UK). 37-54.
- Zubor, S. (2012). A magyar földbárók még csak most indulnak régiós társaik után. HVG. https://hvg.hu/itthon/20120522_nagybirtok_kelet_eu